

Dr. Benda József: Gyermeksokk

I. rész

A demográfiai krízis és a családi szocializáció

Magyarország népessége nemzetközi összehasonlításban a leggyorsabban fogyatkozó közé tartozik. Társadalmunk egy beláthatatlan krízis küszöbére érkezett. Ha nem tudjuk megállítani a tendenciát, felborul a társadalmi egyensúly, a szociális ellátó rendszerek veszélybe kerülnek, tömeges iskolabezárás és elbocsájtás fenyeget. A népességfogyást eddig főként gazdasági dimenzióban kezeltük, de ez az elmúlt 40 évben sikertelennek mutatkozott.

Vizsgálatunk a fiatal generációk szocializációs folyamatának történeti alakulásában keresi a magyarázatot: (1) Miért indult meg már 1913-tól a népességfogyás? (2) Miért gyorsult fel a trend 1954-től?

Az interdiszciplinális vizsgálatok új összefüggések feltárását teszik lehetővé. A kötődélmélet szerint a csecsemőkori anya-gyermek kapcsolat meghatározza a felnőtt kapcsolódási, utódgondozási képességét. A népmozgalmi adatokból látjuk, hogy 1950-1970 között az aktív korú nőket munkába állították, a gyermekeket bölcsőde írárták. A másodlagos szocializáció folyamatait neveléstörténeti, rejtett tanterv elméleti, tanulmányi eredményesség, illetve a szocializációs vizsgálatokból ismerhetjük meg.

Az 1913 óta tartó folyamatot az iskoláztatás kiterjesztése és a sokat bírált gyermek és családelленesség látszik indokolni: minél több osztályt végez el egy nő, annál kevesebb gyermeket hoz világra. A rejtett tanterv elméletek szerint az iskolák azon képességek fejlődését blokkolják, amelyekre a harmonikus kapcsolatok kialakításához, a gyermekneveléshez szükségesek: empátia, szolidaritás, kölcsönös segítségnyújtás.

Az elsődleges és másodlagos szocializációs folyamatok anomáliái magyarázatot látszanak adni a gyermekvállalás visszaesésére és a társadalmi értékzavarokra, amely hazai és nemzetközi felmérési eredményekben megmutatkoznak.

Kulcsszavak: demográfiai krízis, kötődés elmélet, szociális neuron elmélet, történeti demográfia, családi szocializáció, a nők foglalkoztatása, bölcsődei ellátás

Bevezető

Ha az európai népek körében, évszázados perspektívában nemzetünk gazdasági potenciálját, nemzetközi súlyát¹, vonzerejét, érdekérvényesítési képességét tekintjük, alig fér kétség ahhoz, hogy ebben a népességszám is meghatározó tényező. Nemzetközi mozgásterünk mellett, intézményeink, kultúránk fejlődését, a belső jövedelem elosztást, a családok anyagi helyzetét döntő mértékben befolyásolják a demográfiai folyamatok.² *A csökkenő gyermeklétszám és az öregedő népesség már ma is nehezíti az oktatás, a szociális és egészségügyi ellátás fenntarthatóságát. A folyamatosan csökkenő születési évszámok, jelentősen növelik a gazdaságilag aktív korúak terheit³, és ezzel pár év múlva felboríthatják a generációk közötti szolidaritás és együttműködés kialakult normáit, aminek egy fokozódó kivándorlási hullám⁴ és más további, beláthatatlan terhek lehetnek a következményei (KSH,2012,20.o).* A népszaporulat tekintetében, 224 ország közül, *világviszonylatban* az utolsó 10%-ban (KSH,2012,20.o.), *Európában* évtizedek óta, az utolsó helyeken állunk. Ha a poszt-szocialista, visegrádi országokhoz hasonlítjuk magunkat, azt látjuk, hogy az 1990-es évektől az ezredfordulóig jelentős termékenységszökkenést éltek át, de ezt később emelkedés követte. Magyarországon ellenben tovább csökkent a népesség.

Tanulmányunkban szeretnénk rávilágítani a népességfogyás komplex jelenségekörének még kevésbé feltárt összetevőire, hozzájárulva a megoldási alternatívák megtalálásához, egy komplex stratégia kialakításához.⁵

1980 óta évente többen halnak meg, mint ahányan születnek. Ha a jelenlegi tendenciák folytatódnak, 10-15 év múlva évente kétszer annyian fognak meghalni, mint amennyien születnek (1.ábra). Vagyis a magyar társadalom gyorsuló ütemben fogyatkozik, és egy emberélet hossza alatt, (1950-2040) megindul az önfelszámolás felé.⁶

Eljött tehát az ideje annak, hogy állami és politikai szervezeteink, vállalkozásaink, településeink, kisebb és nagyobb közösségeink, családjaink, és személyesen is mindenki szembesüljön az élet egyik alaptörvényével. Ha nem leszünk képesek összefogni, világra hozni, és testi-lelki egészségben felnevelni a következő nemzedékeket, akkor

¹ Radikális reformokat sürget a bevándorlás előmozdítása, az oktatás javítása és a foglalkoztatottak körének kiszélesítése révén a Világbank Kelet-Európában. Ellenkező esetben a térség 2060-ra elveszíti munkaképes lakosságának egyharmadát (miközben Nyugat-Európa vesztesége 5% körül alakul), ami veszélyezteti a felzárkózást a fejlettebb régiókhöz. http://www.haszon.hu/hirlevel/42531-az_eloregedes_veszelyezteteli_kelet-europa_gazdasagi_felzarkozasat.html, letöltés: (2015. Március 12.)

² A születésszám csökkenése egyrészt a belső piac beszűkülését jelenti (például iskolabezárásokkal és pedagógus elbocsátásokkal), másrészt, egy idő után, együtt jár „a munkaképes korú népesség lélekszámának a csökkenésével is, ami még a technikai, technológiai fejlődést feltételezve is csökkenti a gazdaság teljesítőképességét.” *Vukovich Gabriella: A népesség reprodukciójának, a népességszám alakulásának és befolyásolásának kérdései*, in: *Cseh-Szombathy László: Népesedés és népességgazdaság*, 467.o., 2000, Kézirat, KSH

³ „A nyugdíjasok aránya a munkaképes lakossághoz képest így a jelenlegi 33 százalékról 2039-re éri el a 40 százalékot, 2052-re pedig már az 50 százalékot.” *Éber Sándor: Elöregszik a társadalom*, Világgazdaság online, <http://www.vg.hu/kozelet/tarsadalom/eloregzik-a-tarsadalom-439036> (2014. 11. 15.)

⁴ Az IZA (Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit) adatai szerint a nyugati társállamokba kivándorolt munkavállalók 83 százaléka közép- vagy felsőfokú végzettségű. Az uniós munkavállalás egyik hosszú távú következménye a kibocsátó ország GDP csökkenése. A nyugatra vándoroltak többsége a képzettségi szintje alatti munkát végez, ezért az uniós munkavállalás "korlátozott mértékben járul hozzá a képességek fejlődéséhez". Ugyanakkor a visszatérők ötször nagyobb valószínűséggel válnak állástalanná, bár képzettsébbek, de tudásukat a kapcsolatrendszer leépülése miatt nem tudják kamatoztatni. Labor Migration, EU Enlargement and the Great Recession The Other Canon Foundation nevű közgazdasági kutatói hálózat új elemzése szerint a képzett munkaerő elvándorlása az egykori szocialista EU-tagállamokból hozzájárul az ipari termelőbázis leépüléséhez. http://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/ide_vezet_vezet_a_kivandolasi_hullam_magyarorszag_is_veszelyben.590025.html Letöltés: (2014. December 1.)

⁵ Mostanában több kormányzati megnyilatkozásban hallhatunk arról, hogy 2014-ben növekedett a születések száma, pl.: *Fűrész Tünde: Változatos eszközökkel a jövő magyar gyermekeiért*, Rádió Orient, <http://orientpress.hu/137540>, letöltés 2015. március 2. Adataink szerint nincs szó trendfordulóról. A népesség szinten tartásához, számításaink szerint, legalább 10%-os növekedést kellene elérni, 5 éven keresztül, a növekedéshez pedig 10 éven keresztül.

⁶ Az ötvenes években még kétszer annyian születtek, mint amennyien meghaltak. In: *Bogár László: Történelmi lejtőn*, Magyar Hírlap Online, <http://www.magyarhirlap.hu/tortenelmi-lejton>, (2014. április 2.)

- mindazok a szellemi és fizikai javak, értékek amelyeket társadalmunk az elmúlt évezredekben felhalmozott, pár évtized alatt az enyészetté válnak (lásd kiürülő falvak és városok), és idegen pénzügyi befektetők kebelezik tulajdonba, megsarcolva a fogyatkozó „bennszülötteket”.
- A ma még néha oly heves hatalmi harcok, egyéni ambíciók, kakaskodás értelmetlenné, hiteltelenné, okafogyottá válik. Nemzetünket kivezetjük a történelemből⁷, és Magyarország Attilával, Szent Istvánval, Mátyás királlyal, Széchenyi Istvánval, Kossuth Lajossal, Deák Ferencsel, Horthy Miklóssal, Kádár Jánossal és utódaival együtt visszafordíthatatlanul a legendák és mesék világába kerül, és nálunk életképebb népek veszik át a kormányzást a Kárpát medencében.

1. ábra. Születés és halálozás 1870-2014, Magyarország jelenlegi területére vetítve.

Forrás KSH, készítette dr. Benda József

Demográfusaink jelentős része, a pronatalista álláspont híveként, évtizedek óta elemzi népesedési helyzetünket, kiutat keresve a válságból⁸. A fennálló okok több összetevőjét felismerte már a szaktudomány, egyesek úgy vélik, hogy „a demográfia meglehetősen fejlett módszertani apparátussal rendelkezik ahhoz, hogy prognosztizálja a népesedési folyamatokat, mert elég kevés és szabályszerű tényező befolyásolja” (*Kapitány*, 2008, 57.o.). Úgy tűnik azonban, a prognózis mégsem lehetett helyénvaló, mert nem volt alkalmas arra, hogy komolyabb trendváltozást előidézzon. Álláspontunk szerint egyfelől az okok föltárása nem volt eléggé részletekbe menő, megálltunk egy-egy könnyen megmagyarázhatónak tűnő jelenségcsoport határán (pl.: mi az oka annak, hogy minél több iskolai osztályt végez el valaki, annal kevesebb gyermeket hoz világra?), *másrészt a tudományterületek egymástól való elszigeteltsége, és az*

⁷ Uo.

⁸ A népesedéspolitikai pronatalista álláspontja uralkodónak tűnik mind Magyarországon, mind nyugat-Európában. Ezzel ellentétes álláspontot leginkább amerikai gondolkodók képviselnek, akik a XX. Század első harmadától észlelt család-állapot változást, a termékenység csökkenését, mint modernizációs üdvtörténetet könyvelik el, amelyben az egyén szabadsága arat diadalt. *Melegh Attila*: A globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a 20. században, in: *Cseh-Szombathy László*: Népesedés és népességszabályozás, 377.o., 2000, Kézirat KSH. Néhányan nálunk is vitatják, hogy válságról, vagy természetes folyamatról van szó. Vannak olyan vélemények, amelyek egyenesen „népesedéspolitikai luxusnak”, fölösleges szociálpolitikai juttatásnak tekintik a gyermek és családtámogatási rendszereket. *Tárkányi Ákos*: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig, Budapest, KSH, Népeségtudományi Kutatóintézet, 2001/2, 34.o., <http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Kutjtelek/KJ67Csalajogsz.pdf>, (2015. május 3.)

interdiszciplináris teammunka hiánya miatt alapvető összefüggések felismerése elmaradt,⁹ harmadrészt a termékenység csökkenésének okait az éppen aktuális gazdasági és munkaerőpiaci kontextusban keresték, és nem vizsgálták meg a jelenség generációtörténeti hátterét.¹⁰

2010-től kormányzati szinten, elsősorban gazdasági jellegű építkezés kezdődött a negatív trend visszafordítására. A folyamat azonban ezután sem fordult meg, ami azt mutatja, hogy **a mély struktúrák és az okok egy részének feltárásával még mindig adósok vagyunk**. Ezért a feltárt tényezők számbavétele mellett, **érdemesnek tűnik a vizsgálatokat olyan tényezőkre is kiterjeszteni, amelyekre eddig kevésbé figyeltünk**, és talán felszínre hozhatja a fogyatkozó népesség gondolkodásának, magatartás-választásának mélyebb motívumait, egyben lehetőséget kínálhatnak a megoldási alternatívák kidolgozására is.

Kutatásunkban ezért a születések egyik, ma már elismerten erősen befolyásoló tényezőjét, **a kapcsolati szocializáció történetét fogjuk elemezni**. Annak összefüggéseit keressük, hogy milyen változások történhettek mikro szinten a népesség gondolkodásában, amelyek a tendenciát meghatározhatták. A kötődésemélet segítségével megvizsgáljuk tehát *a magyar népesség csecsemő és kisgyermekkor-, (különös tekintettel az anya-gyermek kapcsolatokra), majd az iskolai szocializációját, hogy feltárjuk a makro szociológiai eseménytörténet meghatározó mikro történéseit*. Komplex, interdiszciplináris megközelítésben keressük a folyamatok összetevőit, alkalmazva a fejlődéslélektan, szociális neurológia, a szociálpszichológia, a demográfia, szociológia, pedagógia tudományok módszertanát.

A születések számának alakulása

Ahogy az 2. ábra mutatja, a Magyarország jelenlegi területére vetített, élve születések száma, **már a XX. század elejétől** egy csökkenő trendbe illeszkedik (Faragó, 2011). A szakértők szerint a születések összesített számának csökkenése mögött az iskoláztatás fokozatos kiterjedésével ¹¹ párhuzamosan a családmodell megváltozása fedezhető föl. ¹²

2.ábra. A születések száma (1876 óta) folyamatosan csökken. KSH, Készítette: dr. Benda József

⁹ Egyszerre sajnálkoznak a kutatók azon, hogy a nők egy része otthon akar maradni 3 évre gyermekével, - amivel éppen az egészséges gyermek fejlődését segítik - és azon, hogy egyre inkább csökken a gyermekvállalási hajlandóság. *Pongrácz Tiborné* (szerk): A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 2011/1., 15.o.

¹⁰ "Az alacsony termékenységi mutatók részben a munkaerő-piaci problémákkal, a család és a kereső tevékenység összeegyeztetésének nehézségeivel magyarázhatók", *Pongrácz Tiborné*: A demográfiai értékrend változásában szerepet játszó főbb népesedési folyamatok, in: *Pongrácz Tiborné* (szerk): A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 2011/1., 35.o.

¹¹ A témát később tárgyaljuk

¹² A négy és annál több gyermekes családok száma radikálisan lecsökkent "1930-ban még minden második, 1960-ban minden negyedik házas nőnek volt ennyi gyermeke, 1996-ban pedig csak 5,7%-uknak." *Szukicsné Serfőző Klára*: A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi 8 évtizedben, Készült a „Kárpát-medence népe a Millenniumon” c. 2000. november 9–10-i konferencián elhangzott előadás alapján, *Demográfia*, 0011 8249. 43/4. (2000), 456.o. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2000_4/Szukicsn.pdf, letöltés: (2015. Január 5.)

A születésszám csökkenése nem magyar sajátosság¹³. A XX. század fordulójának Európájában a még magas termékenységi arány¹⁴ az 1930-as évekre számos országban felére-harmadára süllyedt (1,6–2,1).

A II. világháborút követően, az 1960-as évek derekáig, a nyugati „babyboom”-nak, nálunk „Ratkó korszaknak”¹⁵ nevezett időszakban, bizonyos mértékű hullámszó stagnálást figyelhetünk meg, amit 1954-től zuhanásszerű csökkenés követ¹⁶: 1954 –hez viszonyítva 1965 –ben már mintegy 100.000-el kevesebb az élveszületések száma¹⁷. (2.ábra) A születésszámok csökkenésében tehát **két jellegzetes, több évtizeden át tartóan megfigyelehető tendenciára kell magyarázatot találnunk**: az 1912-től látható folyamatos csökkenésre, és az 1954-től megmutatkozó zuhanásszerű tendenciára. Ez utóbbi folyamat elemzésével kezdjük, mert könnyebben megérthetővé válik a tendencia.

¹³ Ma már uniós irányelvek is támogatják a csecsemőkorai gondoskodás kiterjesztését. European Commission/EACEA/Eurydice/Eurostat, 2014. Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe. 2014 Edition. Eurydice and Eurostat Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union., 36-37.o. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/166EN.pdf (2015. május 3.)

¹⁴ (TTA) azt fejezi ki, hogy az adott év életkor szerinti termékenysége mellett egy nő élete folyamán hány gyermeknek adna életet

¹⁵ „A terhességet csak a terhesség első 28 hetének tartama alatt és csak abban az esetben szabad megszakítani”, ha a nő életét veszélyezteteti, vagy súlyos károsodással születhet a magzat. In: Az egészségügyi miniszter (*Ratkó Anna*) 81/34/1952. EÜ.M. számú utasítás a terhesség megszakításának szabályozása tárgyában, Politikatörténeti Intézet Archívuma 276.fond 96/91., Közli: *Monigl István* (szerk): Az 1952-53 évi népesedéspolitikai program Magyarországon, Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 1992, 17-23. Politikatörténeti Intézet Archívuma 276.fond 96/91.

¹⁶ A kommunista diktatúra időszakában 1956-tól az abortuszt egyszerű kérésre is engedélyezték. Az abortusz nemegyszer nőgyógyászati problémákat, meddőséget, spontán vetélést, koraszülést és a későbbiekben születő csecsemők fejlődési rendellenességét okozza, az ezek miatt fellépő lelki zavarok, családi feszültségek mértékét nem ismerjük. Olyan tömegű abortuszt hajtottak végre Magyarországon az elmúlt évtizedekben, hogy az ezek következtében előálló szomatikus, pszichés és szociálpszichológiai következmények már komoly méretű – bár teljes mértékben látens, fel nem tárt – társadalmi problémává állhattak össze. Az 1950-es évek óta végrehajtott több mint 5 millió abortusznak az ország lélekszámahoz viszonyított aránya ebben a vonatkozásban a világ „élvonalába” emeli Magyarországot. *Tárkányi Ákos*: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig, Budapest, KSH, Népeségtudományi Kutatóintézet, 2001/2, 135.o. <http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Kutjelek/KJ67Csaljogsz.pdf> 2015. (május 3.)

¹⁷ „Külön vizsgálat tárgyát képezhetné az a rohamos termékenységszökkenés, aminek kezdete az 1963-tól született generációkhoz – az ábrán az 1990-es évek elejétől induló, vagyis tulajdonképpen a rendszerváltást követő termékenységi folyamatokhoz – fűzhető.” *Faragó Tamás*: Bevezetés a történeti demográfiába: I. kötet, 115.o., Budapest, 2011. file:///C:/Users/bendaj/Desktop/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba.pdf (2015. május 3.)

„Némelykor épp a legutolsó menedék a család. A család az, ahol zúzmarás időkben titkon ünnepelhető a titok: az együvé tartozás tudata”

A házasságok válsága két megközelítésben is vizsgálható. Értelmezhető egy hosszabb történelmi folyamatban is, de minket most azonban az aktuális válságtünetek okainak megértése foglalkoztat azért, mert a kapcsolatok alakulása kihat a gyermekvállalásra. Egyes kutatók szerint „a termékenységi mutatók romlása mögött Magyarországon egyértelműen kimutatható a családi állapot”¹⁸. Vizsgáljuk meg tehát, hogyan hatnak a gyermekek születésére a felnőttek együttélési formái és szokásai. Ezek közül, a viszonylag jól adatolható, családi kapcsolatokat és a válást vizsgáljuk, majd ezek hatását a gyermekek születésére. Tekintsünk meg a 3.ábrát, hogy az összefüggések könnyebben föltáruljanak!

3.ábra. A születések, a házasságok és a válások száma időrendben, Forrás KSH, készítette: dr. Benda József

A 3. ábra grafikonjáról azt látjuk, hogy házasságok száma 1962-ig csökken¹⁹, majd növekedésbe lendül, és 1975-től – a *korosztályok létszámától függetlenül* - napjainkig folyamatosan lefelé tart. Az átmeneti növekedést (1962-75) a Ratkó nemzedék²⁰ magas létszámának tudjuk be, amely ekkor lépett házasulandó életkorba. Ha a teljes populáció családi állását vizsgáljuk, hasonló kép tárul szemünk elé: kis késéssel 1980-tól indul meg a házasságban élők számának csökkenése, az egyedül élők növekedése

A születésszám csúcspontján (1954) kb. 214 ezer gyermek született, amiből optimális esetben mintegy 107 ezer házasságra számíthatnánk. Ebből több mint 104 ezer realizálódik is, (kb. 22 évesen kötik a zömét). E nemzedék házassági szándéka tehát egyértelmű (97%). Gondolkodása, értékrendje: házasság és család

¹⁸ Ahogy láttuk, a házasságkötések száma hosszú idő óta csökken, az elmúlt évtizedek mélypontját a 2010. év jelentette, amikor 35 500 házasságkötés történt. „Ma annyi szülőképes korú nő él házasságon kívül (62 százalék), mint amennyi 1990-ben házasságban élt. A párkapcsolatok közel 30 százalékát a jóval bomlékonyabb élettársi kapcsolatok alkotják, a babák 45 százaléka házasságon kívül születik” Pongrácz Tiborné: A mai huszonevesek fele egyedül maradhat, <http://www.atv.hu/belfold/20140102-a-mai-huszonevesek-fele-egyedul-maradhat>

¹⁹ 1934-44 között született nemzedék házassága. Létszámának becslése igen nehéz, a háborús és a háborút követő lélekvesztesség, a népvándorlás adatai, amelyek együtt érvényesültek az osztályharc tobzódásával (hadifogság, kitelepítések, kivégzések stb.) ezért nehezen összesíthetők.

²⁰ 2015-ben: 50-65 évesek

orientált. **Ne kerülje el azonban a figyelmünket, hogy a gyermekek száma már nem követi a generáció létszámát újratermelő reprodukciós szintet!** Ehhez a csúcsevben (1976-ban, vagy akár több évre elosztva) a 104 ezer házasságból, legalább 208 ezer gyermeknek kellett volna születni. Ehelyett mindössze 188 ezer²¹ gyermek született, vagyis már ennek a kohorsznak a reprodukciós szintjében megjenik egy – eddig nem vizsgált – bizonytalansági tényező, amire később visszatérünk.

Ennek a „tényezőnek” a meghatározó ereje a következő generáció életében még erősebben mutatkozik meg. Ők már sem megházasodni nem akartak, sem gyermeket nevelni. Az adatok szerint ez a kohorsz, a **‘Ratkó unokák’** nagy létszámú nemzedéke (a csúcs 1976-ban: 188 ezer gyermek) - optimális esetben - kb. 94 ezer házasságot köthetett volna. Ebből 48 ezer jön létre,²² ami azt jelenti, hogy **mindössze a generáció fele,²³ 51 % házasodott meg!** ²⁴ **A reprodukciós szint fenntartásához szükséges 190 ezer gyermekből mindössze 94 ezer, vagyis kevesebb mint a fele született meg.**

Ebből azt látjuk, hogy 1950 körül egy olyan folyamat indult meg a magyar társadalomban,²⁵ amely mind a házasságok, mind a születések számára a mai napig és egyre erőteljesebb, tovagyűrűző hatása van.²⁶ Vagyis két generáció alatt a népesség mentalitása erőteljesen átalakult.

A nem házas férfiak 59 %-a, nők 68 %-a ugyanakkor szeretne a jövőben házasságban élni, ²⁷ vagyis nemcsak a párkapcsolatot, de a házasságot is fontosnak tartja! ²⁸ Az adat egyértelműen arra utal, hogy nem akaratlagos „szingli” életmódról van szó, inkább arról, hogy **a fiatalok igen jelentős része nem tud megfelelő párt találni, kényszeredetten marad egyedül.**²⁹

Különböző felmérésekben, a fiatalok szerint, a házassághoz tartozó legfontosabb tényezők az elmúlt évtizedekben némiképpen változtak, de egy 1993-as, és egy 2013-as felmérésben is a kölcsönös megbecsülés, tisztelet és az egymás iránti szeretet, szerelem áll az első helyeken,³⁰ más vizsgálatok a közös

²¹ A KSH adataival dolgozva azt tapasztaltam, hogy eltérések vannak a különböző kiadványokban megjelent adatok között. A trendeket azonban az elírások vagy tévedések nem befolyásolják.

²² Az 1976-ban született 188 ezres korosztály, 2000-ben 24 éves. A házasságkötésben 2000 a csúcsev, előtte 45, utána 43 ezer házasság kötötték.

²³ Ez csak az 1976-ban születettek közül, több mint 80 ezer nő és férfi!

²⁴ 2015-ben 35-50 évesek

²⁵ A nők átlagos életkora az első házasság megkötésekor 1960-2008 között a kelet-európai országok között nálunk nőtt a legnagyobb mértékben. *Makay Zsuzsanna*: Párkapcsolati magatartás és családalapítás, in: *Székely Levente* (szerk.): Magyar ifjúság, 2012, Kutatópont, Budapest 2013. 54.o.

²⁶ A folyamatot később tovább elmezzük.

²⁷ Ugyanakkor igen magas, mintegy 18 százalék a nem válaszolók aránya, vagyis a fiatalok egy nem elhanyagolható hányadának nincsen határozott elképzelése, illetve preferenciája a párkapcsolati formát illetően, melyet a saját életében ki szeretne alakítani. *Székely Levente*(2012): (szerk) Magyar Ifjúság, 2013 Kutatópont, Bp., 62.o.

²⁸ A Hungarostudy 2013-as vizsgálat megerősítette, hogy a 18-35 év közötti korosztály számára fontos a házasság intézménye, bár a nemek között eltérően. A legfontosabb érvek a szoros kötelék, biztonság, teljes elköteleződés. *Györffy Zsuzsa-Susánszky Anna-Ádám Szilvia-Dukay-Zsabó Szilvia*: a 35 év alatti felnőtt fiatalok párkapcsolati szokásai, in: *Szántó Zsuzsa-Susánszky Éva*: Magyar lelkiállapot, Semmelweis, Budapest, 2013., 199.o.

²⁹ *Székely Levente*(2012): (szerk) Magyar Ifjúság, 2013 Kutatópont, Bp., 87.o., in: *Pongrácz Tiborné* (szerk.): A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 2011/1., 23.o. *Spéder Zsolt*: „Magyarországon kényszerszinglik élnek”, 2013. augusztus 7. http://mandiner.hu/cikk/20130807_speder_zsolt_magyarorszagon_kenyszerszinglik_elnek

³⁰ *Makay Zsuzsanna*: Párkapcsolati magatartás és családalapítás, in: *Székely Levente* (szerk.): Magyar ifjúság, 2012, Kutatópont, Budapest 2013. 71.o.; KSH NKI: Családi értékek 1993-as felmérés, in: *Gödrö Irén*: Elvárások és a kapcsolat minőségének néhány mutatója házásoknál és élettársaknál, in: *Spéder Zsolt* (szerk): Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet, 2002

kulturális háttérrel tartják fontosnak.³¹ **A hagyományos családforma, a házasságok számának, arányának folyamatos és erőteljes csökkenése tehát a (pár)kapcsolatra való képesség: a kölcsönös megbecsülés, tisztelet és az egymás iránti szeretet, szerelem hiányát mutatja!**

Az anyák termékenysége, a válás

„Mindenkinek megvan a maga baja”

Az anyák termékenysége, az egymást követő születési kohorszokban folyamatosan, 1975-től radikálisan csökken, lényegében megfeleződött.

A válások számának emelkedése 1950 körül indult meg³². (7. ábra) Ez a rendszerváltásig folyamatos³³, majd a születések és a házasságok számának csökkenése mellett, magas szinten stabilizálódott. **1970-ben a megkötött házasságokhoz képest 24 % volt a válások aránya, 2010-ben pedig már 67%.** Az egyre későbbi korba tolódó házasságkötés sem jár együtt a megkötött házasságok stabilabbá válásával.³⁴ Vagyis nem a megfontolás, a bölcsőbb döntés okozza a házasságok (a gyermekvállalás) későbbre halasztását, hanem a kapcsolódási képességek hiánya.

Az adatok mellbevágóak, akár a kapcsolatok kialakításának hiányzó képességrendszerére, akár arra gondolunk, hogy mennyire alkalmas a fiatal - ilyen kompetencia hiányával - *egészséges gyermek fölnevelésére? Ha valaki nem képes kapcsolatokat kiépíteni és fenntartani életének ebben a legnyitottabb és legrugalmasabb szakaszában, hogyan alkalmas a modern, team munkára épülő magas hozzáadott értéket jelentő technológiák alkalmazására és egy korszerű, versenyképes munkahelyen való helytállásra? Vajon hol vesztegették el életük első 20-25 évét, és melyik intézmény felelősségét terheli ez „kimeneti teljesítmény”?*

A népesedéspolitikai beavatkozások eredményessége³⁵

„Ember tervez, Isten végez”

³¹ A párválasztás legfontosabb meghatározói a közös értékek, élmények, izlésbeli hasonlóság, azonos kulturális háttér. A szülői kontroll is érvényesülhet különböző formákban: ismerkedési összejövetelek, anyagi támogatások, tanácsadás, iskoláztatás. A származási háttér meghatározza képzési utat, így befolyásolja a munkaerőpiaci esélyeket, végzettséget, kulturális aktivitást, amelyek mentén alakulnak a házassági preferenciák. *Bukodi Erzsébet*: Ki, mikor, kivel (nem) házasodik?, Századvég, 2004, 65.o.

³² A férfiaknak és a nőknek 1949-ben körülbelül az 1%-a volt elvált, 1990-ben 6, illetve 8%-a, míg 1999-ben már 8, illetve 10%-a, *Tóth Olga*: Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban, In: *Pongrácz, T., Tóth, I. Gy.* (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. Társki, 1999, i. m. 53–58. l.

³³ 1953-ban a házasságok 10% végződik válással, 1987-ben 45%-a, 2013-ban 55%-a, *Tóth, O.*: Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban, In: *Pongrácz, T., Tóth, I. Gy.* (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. Társki, 1999, i. m. 53–58. l.

³⁴ A házasságon kívüli együttélések, párkapcsolatok stabilitásáról nincsenek egzakt adataink.

³⁵ A hazai és nemzetközi demográfia tudomány egyik gyakran vitatott kérdése, hogy a pénzbeli családtámogatási rendszer segítségével valóban növelhető-e a gyermekvállalási kedv. Ennek szofisztikált elemzésével foglalkozik *Kapitány Balázs*: A „GYED-hatás”, Az 1985 és 1996 közötti családtámogatási rendszer termékenységre gyakorolt hatása c. tanulmányában, Demográfia, 2008. 51. évf. 1. szám 55.o. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2008_1/Kapitany.pdf, (letöltés 2014. december 10.)

Az adatok azt mutatják, hogy a születések számának befolyásolási kísérletei korlátozottan voltak eredményesek ³⁶. Csak a „befejezett” tényekre, adatokra fókuszáltunk ³⁷ (vagyis arra, hogy megszülettek-e a gyermekek vagy sem), és azt feltételeztük, hogy a gyermekek megszületése leginkább pénzügyi kérdés. Ezért gazdasági jellegű intézkedésekkel (mint a GYES, GYED, családi adókedvezmény) próbáltuk befolyásolni ³⁸, **és figyelmen kívül hagytuk annak összefüggéseit az emberek gondolkodásával, értékrendjével, hitrendszerével, mentalitásával, mentálhigiénés állapotával.**

A népesedési krízis narratívái

A termékenységszűkülés magyarázatai a huszadik század során többször is változtak a szakirodalomban. Az alacsony gyermekszámot sokáig a „gazdasági és társadalmi fejlődés velejárójának tekintették”³⁹, amit alátámasztott a mezőgazdaságban dolgozók számának csökkenése, a városiasodás, ⁴⁰ az iskolai végzettség emelkedése (Andorka, 2001, 135). A második Világháború után azonban a folyamatok rácaffoltak az előre jelzésekre. A babyboom folyamat a legtöbb európai országban és az USA-ban is megmutatkozott, és több országban – így nálunk is – tovább is tartott, mint azt az elhalasztott gyermekvállalás indokolta volna (Andorka, 2001, 137). A hatvanas évektől felerősödött csökkenés magyarázatában a hatékonyabb születés szabályozási módszerek elterjedését látják (kevesebb nem kívánt gyermek jött világra), de csökkent a kívánt gyermekek száma is.

A magyarázatok közül, az elmúlt évtizedekben, a közgazdasági- pénzügyi megközelítések váltak uralkodóvá. Ennek két elemét hangsúlyozzák legtöbben: az egzisztenciális, gazdasági meghatározókat, a család anyagi helyzetét,⁴¹ és a nők munkaerő-piaci körülményeinek megváltozását.⁴² Ennek a gondolatkörnek a jegyében születtek intézkedések a gyermekek születésének támogatására.⁴³ Az elmúlt évtizedekben azonban

³⁶ „A gyermekvállalást minden valószínűség szerint egyre több olyan tényező befolyásolja, mely direkt módon nem függ össze az anyagi javakkal (a női életpályák átalakulása, az életmód, az értékrendszer változásai, stb.)” *Faragó Tamás*: Bevezetés a történeti demográfiába, 2011, Budapest, 276.o. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch09s02.html (2015. május 3.)

³⁷ „A kérdés érzékeny természetét jelzi, hogy míg a negatív változtatások hatására rendkívül gyorsan csökken a születések száma, a családpolitika pozitív irányú elmozdulása csak lassan fejt ki kedvező hatást a gyermekvállalásra”. Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország, 2011, Budapest, 2012., 10.o. Nem értünk egyet ezzel a megközelítéssel. Mint azt később ki fogjuk fejteni, véleményünk szerint nem „érzékenységről” van szó, hanem arról, hogy nem (kizárólag) pénzügyi okai vannak a gyermeklétszám csökkenésének. A pénzügyi megoldások ezért nem lehetnek elég mélyek és hatékonyak a változás előidézéséhez.

³⁸ Feltételezésünk szerint, bár adatokkal nem tudjuk alátámasztani, hogy a különböző társadalmi rétegekre eltérő módon hatnak az egyes intézkedések.

³⁹ „Klasszikus megközelítés szerint közvetlen és közvetett jövedelmi hatások befolyásolják, hogy valakinek élete során hány gyermeke születik”, míg a dinamikus megközelítésekben a döntés életszakaszokra korlátozódik. Spéder Zsolt-Kapitány Balázs: Gyermekek: vágyak és tények, Budapest, 2007, KSH, 111.o.

⁴⁰ A lakótelepi lakások számának nagy mértékű növekedése sem kedvezett a gyermekek felnevelésének. „Az 50 m²-es, két szoba összkomfort, a sokadik emeleten inkább az emberek elraktározására alkalmas”, mint kultúrált életmódra. Legnagyobb részükből olyan alapfunkciók hiányoznak, mint a konyha, a spájz, a háztartási helyiség, hobbi szoba. Molnárné Venyige Júlia: Gondolatok a lakáskérdés társadalmi-gazdasági összefüggéseiről, Valóság, 1980/10., 191.o.

⁴¹ A férfiak házasságkötési hajlandósága a nyolcvanas évek elején jobban visszaesett, mint a nőknél. „elképzeltető, hogy mindez azzal függ össze, hogy a nyolcvanas években kezdődő gazdasági nehézségek, majd a kilencvenes évek elején tetőző foglalkoztatási gondok, karrierkezdeti problémák elsősorban a férfiak házassági esélyeit nehezítették. Spéder Zsolt-Kapitány Balázs: Gyermekek: vágyak és tények, Budapest, 2007, KSH, 102.o.

⁴² „A közgazdasági megközelítés egyik legfontosabb hipotézise szerint a nők munkaerő-piaci szerepvállalásának kiterjedése, képzettségük emelkedése, foglalkoztatottsági struktúrájuk megváltozása előbb-utóbb a család hanyatlásához vezet.” Bukodi Erzsébet: Ki, mikor, kivel (nem) házasodik?, Századvég, 2004, 257.o.

⁴³ GYES, GYED, GYET, CSAD, családi pótlék, szociálpolitikai lakástámogatás, és más számos, kisebb volumenű népesedéspolitikai intézkedés

bebizonyosodott, hogy az intézkedések nem érték el a kívánt hatást, (Spéder-Kapitány,2007, 162). ezért mégsem tűnnek alkalmas fogódzónak, termékeny magyarázó oknak, beavatkozási irányjelzőnek - bár befolyásoló erejük kétségbe vonhatatlan.

Más elemzések *a tanulmányi idő meghosszabbodását tekintik* a gyermekvállalás elmaradásának vagy későbbi életkorba tolódása fő okának, (Spéder-Kapitány,2007,112) és csak másodsorban említik a megfelelő anyagi háttérrel, a biztos munkahelyi pozíciót és lakáshelyzetet. Az iskolarendszer hatásáról másfelől ellentmondásos interpretációkat olvashatunk. A kutatók az iskoláztatás hatását egy sajátos gazdasági-munkapiaci tükörben értelmezik. Egyfelől úgy tekintik, hogy *a rendszerben eltöltött idő* tolja későbbre a házassodást, az önálló egzisztencia megteremtése miatt, ugyanakkor a főiskolák és egyetemek „házassági piacokként” is működhethetnek, ami támogathatja a házassági döntéseket (Bukodi,2004,85). A házasságkötést az érettségi tűnik legerőteljesebben visszafogni, az egyetem viszont a férfiak esetében növeli, a nők esetében csökkenti a hajlandóságot.⁴⁴ ***Az iskolával kapcsolatos elemzések azonban megmaradnak az időbeliség és az iskolafokozat vizsgálatánál, és nem nézik meg közelebbről, hogy az iskolarendszer működésének pontosan mely elemei válthatják ki a hatást.*** (Erre később visszatérünk.)

A rendszerváltozás utáni helyzetelemzések egy része a *társadalmi átalakulást, majd a világgazdasági válságot* teszik felelőssé a folyamatért.⁴⁵ Ez a környező világban tapasztalható folyamatos változást, a gazdasági helyzet bizonytalanságát, egy magasabb fokú kiszolgáltatottságot hozott a fiatalok számára (Dukay-Ádám-Susánszky-Győrffy,2013,227) Ebben vélik megtalálni az együttélési szokások megváltozásának, a házasságkötések csökkenésének, a szingli életmód térhódításának okát, amely aztán a lélekszámcsökkenés végső okaként rögzítenek.⁴⁶ És végül vannak, akik a *nők kiszolgáltatott helyzetét* és reménytelen lelkiállapotát (Tóth,1999,53) tartják a meghatározó tényezőcsoportnak.

Több kutatás foglalkozik az utóbbi években a fiatalok mentalitásának a változásával. A posztmodern ember igazi céljának a korlátlan önérvényesítést, saját hajlamainak, érdeklődésének, tehetségének kibontakoztatását tartja. Ez a nők fokozódó függetlenségével, a szexuális tabuk lebontásával, a fogyasztási ideológia térnyerésével jár, (Andorka,2001,141; S.Molnár, 2011,85) amely a spontaneitást támogatja a gyermekhez való kötődés helyett. A gyermeknevelés ezzel szemben lemondást, áldozatot kíván, amely – a fiatalok korábbi élettapasztalatai alapján - kényszerként jelenik meg (Cseh-Szombathy,1999,28). Sajátos nézőpont, amikor a vágyott és született gyermekszámot hasonlítják össze a kutatók, azonban módszertanilag azért okoz ez nehézséget, mert a vizsgált csoportok mentalitását szinkronicitásban mérik fel, vagyis egy konkrét időpontban keresik a viselkedés és a mentalitás vélt összefüggéseit, **figyelman kívűl hagyva a generációk élettörténetét, vagyis azt a szociálpszichológiai-fejlődéslélektani-neurológiai megközelítést, miszerint a jelenkori döntések a csecsemőkorban kialakult, majd egy későbbi**

⁴⁴ A kvalifikáció olyan erőforrásokhoz juttatja őket, amelyek könnyebbé teszik önálló boldogulásukat. Bukodi Erzsébet: Ki, mikor, kivel (nem) házasodik?, Századvég, 2004, 85.o.

⁴⁵ „Az új nemzedék legfontosabb életszakaszát egy olyan világban éli, ahol a társadalom alrendszerében strukturálisan kódolt a bizonytalanság, ahol az elhomályosult tradíciók helyett csupán ködös és távoli igazodási pontok léteznek.” Ebben a változékony világban a fiatalok nehezebben köteleződnek el, kevésbé kötnek házasságot, kevésbé vállalnak gyermekeket, bizonytalanok a továbbtanulással, a munkával, a „menni vagy maradni” kérdésével kapcsolatban, bizonytalanok értékválasztásukban és kevésbé biztosak a jövőjükben. Mindezek mellett a magyar fiatalok vágnak a rendezettségre, nem keresik a változást, de a folyamatos változás megtalálja őket - ahogy azt a Tankcsapda is mondja: „az egyetlen változatlan az örökös változás”. Székely Levente: Magyar Ifjúság 2012, 2013 Kutatópont, Budapest, Letöltés 2014. szeptember 17. 7.o. http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Ilfjusag_2012_tanulmanykotet.pdf

⁴⁶ Pongrácz Tiborné szerint a halogatás, a tervezett és a vállalt gyerekek számának különbsége legalább annyira egzisztenciális okokra, mint a megfelelő párkapcsolat hiányára, azaz az elmagányosodásra vezethető vissza. Csökken a házások száma, és nő az élettársaké, ám összességében kevesebb a párkapcsolat, azaz megnőtt az egyedül vagy tartós párkapcsolat nélkül élők aránya. A folyamat kevesebb gyermek születésével is jár, már csak azért is, mivel a házasságok termékenyebbek az élettársi kapcsolatoknál.

éle szakaszban rögzült kapcsolódási, kötődési mintázathoz is igazodnak. ⁴⁷ Ezért nem érthetünk egyet azzal az állítással, hogy az „ideák és a megvalósítás közötti távolságot alapvetően az aktuális társadalmi, gazdasági helyzet” befolyásolja. ⁴⁸

Külön említhetők azok a vizsgálatok, amelyek a férfi-nő együttélési szokásait, szerep-, és munkagosztságának egyensúly hiányát teszik felelőssé a gyermekvállalás elmaradásáért. ⁴⁹ Végül több vizsgálat is kiemeli a fiatalok párválasztási nehézségeit, mint a házasság és a gyermekvállalás egyik fontos akadályát, azonban ez a megközelítés is figyelmen kívül hagyja **a párválasztási képesség kialakulásának csecsemőkori meghatározottságát**, amelynek további elemzésére később kitérünk (Dukay-Ádám-Susánszky-Gyórfy, 2013, 241; Szalma-Takács, 2012, 68).

Az egyházak álláspontja

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik a vallás tekintélyének csökkenése. Miért fontos a vallás? Mint korábban említettük, a vallásos családokban szignifikánsan magasabb születési arányok találhatók (Németh, 2013). A kis és nagy egyházak (Németh, 2015) ugyan némileg eltérő módon, de sikeresen kezelik a hatókörükbe tartozó híveket, ezért helyzetértelmezésük tanulságos lehet. ⁵⁰

Magyar Katolikus Püspöki Kar álláspontja szerint posztmodern korunk individualizált és gazdaságorientált tömegkultúrája egy hamis „önmegvalósító” csapdába csalja a nőket, és ezáltal megfosztja élet-továbbadó funkcióitól. A nők félre értelmezett egyenlőség eszményétől vezérelve (össze keverve az egyenjogúsággal) olyan férfi szerepekbe kényszerülnek, amelyek idegenek természetüktől (verseny, küzdelem, harc), elvonják energiáit a pótolhatatlan rendeltetésének boldog és elfogadó kiteljesítésétől (A boldogabb családokért, 1999). „Az egyéni érdekérvényesítést, örömszerzést bálványozó divat hatására úgy érzik, hogy a házasság és a család gátolja énjük kibontakozását, az önmegvalósítást.” ⁵¹

Ahogy láttuk a magyar népesség fogyatkozásának okait sokoldalúan vizsgálták a demográfusok. Az elemzések sok rész igazságra rábukkantak, ám az eddig vizsgált szakirodalomban nem találtunk olyan megközelítést, amely nagy biztonsággal fel tudta volna mutatni azokat a tényezőket, amelyek a folyamatok nagyobb részére magyarázatul szolgálhatnának (Pongrácz, 2011, 10). Andorka Rudolf így fogalmaz: „Ebben a pillanatban a demográfia nem tud biztos választ adni arra kérdésre, hogy mi okozta a termékenység szintjének lecsökkenését a reprodukciót biztosító szint alá, az elmúlt húsz évben, a fejlett országok nagy részében.” (Andorka, 2001, 142)

Mivel a feltételezések eredményeképpen született intézkedések nem érték el a kívánt hatást, álláspontunk szerint ésszerűnek tűnik tovább lépni az okok feltárásában. Elfogadva azokat az értelmezéseket, amelyek a fiatalok gondolkozásában, a társas kapcsolatok minőségében a megváltozásában

⁴⁷ S.Molnár Edit azt írja: „a közgondolkodás számottevően módosult az elmúlt 1-2 évtizedben”, in: Pongrácz Tiborné (szerk): A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 2011/1., 71.o. Ezt a gondolatot úgy pontosítanám, hogy 'X' generáció véleményéről van szó. Azért érdemes erre külön kitérni, mert a KSH adatok azt bizonyítják, hogy a különböző generációk eltérő mértékben választanak együttélési formákat. Ehhez adalék például.: Pongrácz Tiborné: A demográfiai értékrend változásában szerepet játszó főbb népesedési folyamatok, in: Pongrácz Tiborné (szerk): A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 2011/1., 22.o.

⁴⁸ Uo. 71.o.

⁴⁹ Például: a háztartásban, gyermekgondozásban végzett munka mennyisége, az apasági szabadság igénybe vétele, stb. Ezek a kérdések, bár bizonyos helyzetekben fontosak lehetnek, ám, véleményünk szerint, nem vizsgálják a probléma gyökereit. Dorota Szelewa: Mi befolyásolja a gyermekvállalással kapcsolatos döntéseket? Régi és új válaszok. Budapest, 2015. április 23.-án elhangzott előadás, Friedrich Ebert Stiftung, kézirat.

⁵⁰ Az egyházak, intézményesen szabályozva, a normák kollektív pszichológiai internalizálása révén korlátozzák az individualizmust. Bukodi Erzsébet: Ki, mikor, kivel (nem) házasodik?, Századvég, 2004, 68. o.

⁵¹ Uo.: 133.o

látják az eredendő okokat, ***szeretnénk feltárni azokat a folyamatokat, amelyek a mentalitás kialakulásában és megváltozásában szerepet játszhattak.***

Nézzük meg tehát a „fogyatkozó nemzedékek” életútját, szocializációját, hogy felszínre hozzassuk a népesség magatartás-választásának mikro-motivációs rétegeit. Ha ugyanis szeretnénk gyógyírt, megoldást találni a problémára, kíváncsi lenne annak megértése, hogy a gyermekek születésének elmaradását magyarázó, a szülők társas kapcsolati attitűdjét meghatározó motívumok, miért, hogyan és mikor alakulhattak ki.

Ezért arra vállalkozunk, hogy (1) bemutassuk a korai családi szocializáció meghatározó folyamatait, (2) feltárjuk ennek történeti alakulását, (3) feltárjuk az iskolai szocializáció látens folyamatait, (4) elemezzük ezek következményeit társadalmunk értékrendjére, az életminőségre, a házasságkötések és a gyermekszületések számára vonatkozóan.

Új megközelítés: a kötődési képesség meghatározói és típusai

„Az eredményes szülői gondoskodás alapvető feltétele a következő nemzedék lelki egészségének”(Bowlby,2009,9)

A modern fejlődéslélektan és gyermekpszichiátria a személyiség-, és énéjlődés alapját a kötődési képességben látja, a „kötődés elméletet a legjobban alátámasztott elméletnek tekinti ma, a társas-érzelmi fejlődés területén” (Bowlby,2009,33).

A kötődés-elmélet, az intim kapcsolat kialakításának igényét, az emberi természet egyik alapvető összetevőjének tekinti, amely a születéstől (szüléstől) a párválasztáson át, az iskolai és munkahelyi viselkedésen keresztül a halálig, minden életszakaszban elkísér. Ez a kapcsolat nincs alárendelve sem a táplálkozásnak, sem a szexualitásnak, és nem is épül rájuk. Etológiai-homeosztatisz eredetű, a támogatásra, vigasztalásra, védelemre, gondoskodásra irányul, és a hatékony, egészséges személyiség-, párkapcsolat-, csoportműködés lelki alapja. A kötődéskeresés kétirányú, amely a gyengébb és az erősebb fél oldaláról is indulhat. Amikor a kötődési igény kielégült (biztonságban érzi magát a gyengébb fél), egy ezzel ellentétes viselkedés is megnyilvánul, amely a kötődési személytől való eltávolodást jelenti. Ainsworth írta le először, hogy ilyenkor egy felfedező-tanuló-exploráló késztetés aktivizálódik (Bowlby, 2009,114-115). Ez a kisgyermeknél pár métert és percet, később napokat és nagyobb távolságokat jelent, a közben fenntartott biztos támaszpont tudatában. A szoros kötődés teszi lehetővé, hogy megismerjen új helyzeteket, tevékenységeket, személyeket. Az 1970 óta folytatott kutatások megerősítették azt az álláspontot, hogy az emberi újszülöttnak állandó, szeretettel és biztonságot nyújtó személyközi kapcsolatra van szüksége, különben romlani kezdenek intellektuális és kommunikációs teljesítményei” (Somlai,1997, 67)

A kötődés kialakulása a születés első perceiben kezdődik, magatartássá szerveződése fél éves korra tehető, amikor a kognitív képességek megerősödnek, és a társas környezettel való homeosztatisz önszabályozásnak tekinthető (Bowlby,2009,116; Láng,2008,16-29). Kutatások feltárták, hogy az első három évben kialakult kötődési mintázatok következményei már óvodás kortól, minden iskolafokozatban megmutatkoznak a viselkedésben és a kognitív eredményességben egyaránt. A biztonságosan kötődő fiatal jobban teljesít az iskolában, nagyobb a figyelmi kapacitása, kedvezőbbek a tanulással kapcsolatos kognitív,

viselkedéses és érzelmi beállítódásai (Larose-Bernier-Tarabulsy,2005,280-289). A *biztonságos kötődési mintával nem rendelkező fiatal* energiájának nagy részét ennek pótlására fordítja és nem explorációra, felfedezésre, másokhoz való kapcsolódásra.

Az anyai gondoskodás megvonása – a leírások szerint – egy szeretet nélküli, a környezetéhez kapcsolódni képtelen pszichopata karakter kialakulásához vezet (Ranschburg,1993,75). A sérülések és következmények hatása attól függ, hogy milyen korán, és milyen hosszú ideig tart az anyától való elkülönítés. A *bemutatott anya-gyermek kapcsolatok hatására Bowlby a kötődés 3+1 mintáját azonosította:*

1. **Biztos kötődés.** Az egyén bízik abban, hogy szülője elérhető, és segítőkész igényei kielégítésében, félelmei eloszlatásában, és ezzel a biztonságtudattal indul a világ felfedezésére.
2. **Bizonytalan- szorongó.** A szülő kiszámíthatatlanság miatt az egyén bizonytalan, hogy elérhető-e vagy fog-e segíteni, ezért szorongó, szeret másokon csüggni, és kutató-kereső viselkedése bizonytalan.⁵²
3. **Elkerülő.** Az egyén nem bízik a segítségnyújtásban, mások szeretete nélkül, önellátásra rendezkedik be.⁵³
4. **Dezorientált.** Lefagyást, kába, motonon cselekvéseket mutat. ⁵⁴ A bántalmazott és durván elhanyagolt csecsemőkre jellemző.

⁵² Az egyéves korokra biztosan kötődők könnyen tudtak a megfigyelések szerint 6 éves korukban is kapcsolódni másokhoz, míg a bizonytalan kötődésűek kommunikációja akadozott, a témák személytelenek voltak és félbe szakadtak. Ezek a feltűnő eredmények segítenek megérteni, azt a különbséget, amit a biztos és bizonytalan kötődésűek intellektuális fejlődésében tapasztalunk. *John Bowlby: i.m.: 122. o.*

Bizonytalan mozgás, tétováság, fátyolos hangszín, elcsukló hang, önmarcangolás, erőtlenség, önbizalomhiány, hisztérikusság, céltalanság, határozatlanság, döntésképtelenség, befolyásolhatóság. Bezáródik saját „szellemi koporsójába”, ahonnan nincs ablak, nincs ajtó a világra, nincs kiút.

⁵³ Ha 6 hónap után veszti el anyját, amikor már kiépült a kötődési minta, erős szeretetigény fogja jellemezni, de csalódása őt magát is hűtlenségre, mint természetes cselekedetre sarkalhatja. Szeparációs félelemben él. Az ilyen kisgyermekkori szeparációs traumát átélt felnőtt, „félve egy később újabb eltasztástól, annak minden gyötrelmével” vonakodik bárkihez szorosan kötődni. Megrendül a bizalma az emberi kapcsolatokban, és felhagy minden reménnyel, hogy egyszer biztos és szerető kapcsolata lehet valakivel.” *John Bowlby: i.m.: 54. o.* Nem vállalkozik többé az őszinte mélyről fakadó szeretet kockázatára. „Gátat épít fel magában ahhoz, hogy érezni merjen bármiféle természetes vágyat a szoros bizalmi kapcsolat, a gondoskodás, a vigasz és szeretet iránt.” *John Bowlby: i.m.: 59. o.*

⁵⁴ Ha az anya elvesztése 6 hónapos kor előtt történik, és huzamosabb ideig tart súlyosan sérül a gyermek képessége emocionális kapcsolatok létesítésére. Hiányozni fog a vágy az elismerésre, az örömszerzésre stb. és a gyermek érzelmszegény, sivár személyiséggé válhat. *John Bowlby: i.m.: 54. o.*

A korai kötődési minták, mint láttuk, mély nyomot hagynak a személyiségfejlődésben. Ha már kialakultak meglehetősen állandóságot mutatnak, és önfenntartó körbe rendeződnek: a magabiztos gyermek több pozitív visszajelzést kap, ami erősíti az önbizalmát, és több támogatást kap, míg a szorongó gyermek nyafog és csimpaszkodik, ami még erősebb távolságtartást vált ki a szülőből és ez gyűrűzik tovább. Az egy éves korban rögzült viselkedési minta megjósolja az óvodás, iskolai magatartást, és később, serdülő korban sőt a felnőtteknél is felismerhető. A szorongó gyermekek távolságtartóak, félénkek, mintha attól félnének, hogy ismételt elutasításban lesz részük. Kevésbé törődnek társaikkal, beszélgetéseik akadozottak (Bowlby, 2009, 120).

A kialakult kötődési minták kapcsolatban állnak azzal, hogyan próbál később helyzeteket megoldani a gyermek. Egy vizsgálatban két év körüli gyermekeknek különböző nehézségű feladatokat adtak. Azt figyelték meg, hogy a biztos kötődésű gyermekek lelkesen és kitartóan dolgoztak a nehéz feladatokon, míg a bizonytalan kötődésűek frusztrációként élték meg, könnyen bedühödtek, nem fogadtak el segítséget, és hamar feladták a próbálkozásokat.⁵⁵

Szerencsés esetben a minták megfelelő háttérrel biztosítanak mind a környezet felfedezési folyamatokhoz, mind a társas kapcsolatokhoz, mind a család alapításhoz, a szülővé váláshoz, az értékrend és a szocializáció megalapozáshoz, és ezáltal a társadalom újratermelődéhez. Ha ez nem sikerült, a személy folyamatos küzdelemben áll önmagával és környezetével, amely egyfelől energetikailag megterheli, mentális csapdában tartja, másfelől környezetének megismerésében és megértésében,

Megfigyelések szerint az intézetben nevelkedett csecsemők 8-9 hónapos korukban „feküdtek vagy ültek, tágra nyílt, kifejezéstelen szemmel, dermedt, mozdulatlan arccal, a messzeségbe meredve, mintegy kábulatban. Nyilvánvalóan nem fogták fel, mi történik környezetükben.” *Ranschburg, i.m.: 74. o.*

Az intézetben nevelkedett gyermekek esetében több területen mutatható ki lemaradás, mint pl. a motorikus-, és beszédfelépítés, kapcsolat és szeretetigény. *Ranschburg Jenő: Félelem, harag, agresszió, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995. 53.o.-55*

Az első 3-4 évben anyához való kapcsolódás teljes hiányának az a következménye, hogy a gyermek felnőttekhez fűződő kapcsolata „személytelenné” válik. Képtelenek tartós, igazi érzelmekre épülő kapcsolatokra, nem éreznek bűntudatot és nincs szilárd belső értékrendjük, ezért nem tudnak ellenállni a külső csábításnak. *John Bowlby: i.m.: 117. o.*

⁵⁵ Matas és mtási (1978). Számos más vizsgálatot idéz Zsolnai, hasonló eredménnyel: *Zsolnai Anikó: Kötődés és nevelés, Eötvös, 2001, Budapest, 33.o.*

értékrendjében tévútra vezeti. Társadalmi kapcsolataiban, viselkedéskultúrájában könnyen téved deviáns utakra, *korlátozottan vagy egyáltalában nem lesz képes egészséges utódok felnevelése.*

A kötődési típusok mintázata a későbbi párkapcsolat, az utódgondozási képesség és más társas viszonyok mellett kapcsolatba hozható a spirituális élet alakulásával, Istennel való kapcsolattal is. A bizalmi kötődés, a biztonságot nyújtó első ember élménye „teremt meg a harmonikus Isten-kapcsolat élményét.” A bizonytalan kötődéshez pedig bizonyos kompenzációs megoldási lehetőséget kínálhat, ha a csalódott ember Jézus Krisztussal, Szűz Máriával alakít ki imában kapcsolatokat.⁵⁶

Mi történik az idegrendszerben, neurológiai szinten?

*„Én még őszinte ember voltam,
ordítottam, toporzékoltam.
Hagyja a dagadt ruhát másra.
Engem vigyen föl a padlásra.” (József)*

Mit jelent az anya-gyermek kapcsolatok minősége, intenzitása, tartóssága az idegrendszer fejlődése szempontjából?

Az utóbbi években egyre pontosabban ismerjük az anyát és magzatát érő stressz fejlődésre gyakorolt rövid és hosszú távú hatásait. Az ismétlődő vagy tartós stressz biokémiai egyensúlyvesztést hoz létre az anya agyában, amely⁵⁷ a kognitív funkciók fejlődését gátolja, mintegy „beprogramozza” az állandó stressz állapotot. A magzati korban elszenvedett stressz hatások hosszú távú, gyakran tartós morfológiai változásokat (idegsejt pusztulást) idéznek elő.⁵⁸

Az érzelmi elhanyagolás és az anyától való tartós szeparáció az egyik legsúlyosabb stressz faktor az embergyerek számára. Az ilyen behatások irreverzibilis anatómiai és neurobiológiai következményeiről

⁵⁶ Ezt igazolta Granqvist (2002) a biztos kötődés jellemzők és a vallásos neveltetés alapján álló hitet mérő skálaértékek összefüggése kapcsán. Székely András-Lázár Imre: Vallásosság és kötődés, in: Szántó Zsuzsa-Susánszky Éva: Magyar lelkiállapot, Semmelweis, Budapest, 2013., 64.o.

⁵⁷ A hipofízis-hipotalamus-mellékvese (HPA) tengely túlműködése miatt az ACTH-, a kortizol-, a katekolamin- és a glukagonszint krónikusan emelkedik. Ez rövid távon úgy hat a magzatra, hogy összehúzza annak vizcerális vérereit, hogy a lehető legtöbb vért préselje a perifériás vérkeringésbe, ellátva azokat a hátsó agyi területeket, amelyek a végtagok és reflexes reakciók vezérléséért felelnek. Ugyanakkor a vizcerális és előagyi területek, többek között azok, amelyek pl. a magasabb rendű kognitív funkciókért felelnek, hiányt szenvednek, és ez kihat e területek fejlődésére. A katekolamin túlműködés tartósan alacsony szerotoninszinttel jár együtt, aminek következtében egy folytonos oxigénhiányos izgatottsági, készenléti állapot jellemzi az utódot. Állatkísérletek bizonyították, hogy ha a vemhes majmokat tartós fenyegetettségnek és ismétlődő, szimulált támadásoknak tették ki, gyakrabban fordult elő magzati asphyxia (kóros oxigénhiány), megváltozott keringés, és gyakoribb volt az utódok hiperaktivitása (Myers, 1977). Egy másik vizsgálatban azt találták, hogy ha vemhesség idején a patkányembriókat auditív stressznek tették ki, az újszülött patkányok agyában az átlagnál több stressz hormon, ugyanakkor kevesebb benzodiazepin és GABA-receptor fejlődött, amelyek a stressz reakció fékezésében töltönek be kulcsfontosságú szerepet (Bessel A, Saporta K, Saporta J. (1991): The Biological Response to Psychic Trauma: Mechanisms and Treatment of Intrusion and Numbing. *Anxiety Research*, 4, 199–212., idézi: Andrek Andrea: Mindentudó kisbabád, mindentudó magzatod, A korai kötődés kezdete és kontinuitása, ncscsi.hu/download.php?file_id=991, letöltés: 2015. április 2.

⁵⁸ Azt találták, hogy a stressz okozta magas kortizolszint a hippocampusban sejtpusztulást és új sejtek képződésének gátlását okozza (Kaufman és mtsai., 2000). Gould és munkatársai vizsgálatában a pszichoszociális stressz (anyától való tartós szeparáció) hatására az újszülött patkányok agyában a gyrus dentatus (hippocampusz) mérete 30%-al csökkent (2000). Miután a hippocampusz kiemelt szerepet játszik számos kognitív funkcióban (tanulás, emlékezet stb.), valamint a stresszválasz-szabályozásban, a korai sejtpusztulás maradandó hátrányt okoz az egyednek. idézi: Andrek Andrea: Mindentudó kisbabád, mindentudó magzatod, A korai kötődés kezdete és kontinuitása, ncscsi.hu/download.php?file_id=991, letöltés: 2015. április 2.

ugyancsak nem régóta tudunk.⁵⁹ A magzat megszületése után csecsemő és kisgyermekkorban folytatódik idegrendszeri hálózatunk alapstruktúrájának kialakulása.

Ha állatokat vagy embereket hosszú időre megfosztunk a szülői gondoskodástól, ingerszegény környezetben élnek, az agy alulműködése krónikussá válik. Ha pedig az agy működése krónikussá válik, akkor nem csak tanulási nehézségei lesznek, hanem pszichológiai problémái is, amelyek tanulási teljesítményét is befolyásolják.⁶⁰ Ha ilyen elszigetelő stressznek tesszük ki a gyermekeket, arra szoktatjuk az agyát, hogy véglegesen kapcsoljon ki bizonyos áramköröket. Ilyen esetben agyának idegsejtjei és szinapszissai másként fejlődnek, mint a normális körülmények között felnőtt esetében. A szülők tehát pusztán a jelenlétükkel is nagyon fontos szerepet játszanak a gyermek fejlődésében (Pram).

A szociális idegtudomány (Athene, social neuroscience) szerint, amikor figyelnek ránk, szabadon kifejezhetjük magunkat és azt tapasztaljuk, hogy elfogadnak minket, és nézőpontunkat akceptálják, agyunkban megemelkedik a dopamin és szerotonin ingerületátvivő anyag szintje,⁶¹ ami aktiválja a neuronokat, és energikussá tesz, bizalmat ébreszt a kiváltójával kapcsolatban, növeli az önbecsülést. Ezeknek a hiánya depresszióhoz, önpusztító magatartáshoz vezet, egészen öngyilkosságig.

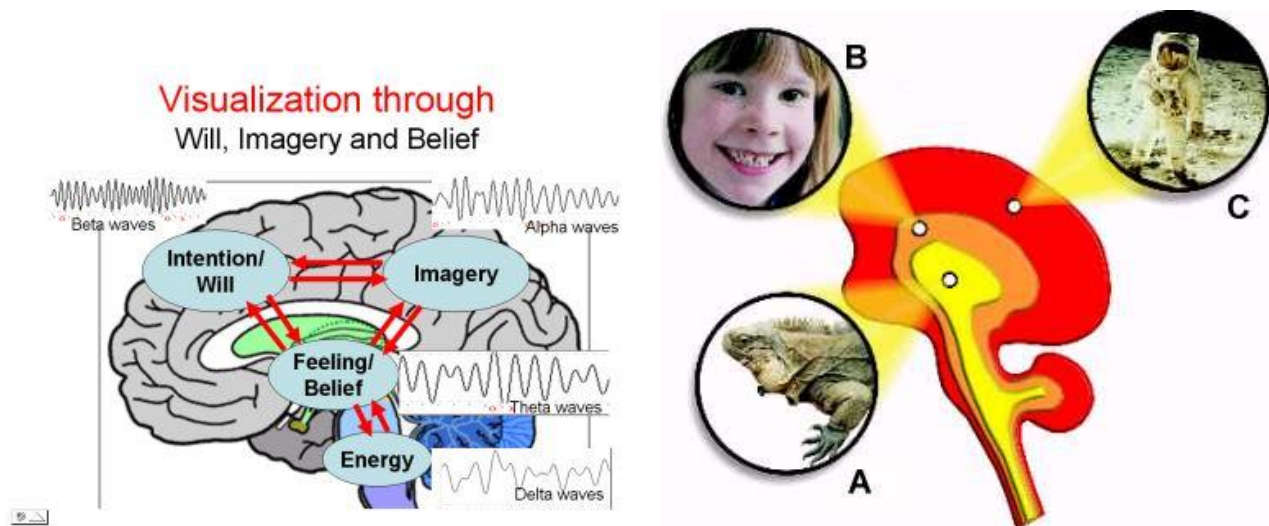
Amikor az édesanya hiánya miatt fenyegetettség érzés alakul ki valakiben, vagy védekezésre szorul mások befolyása miatt, specifikus neuronok és olyan neurotranszmitterek lépnek működésbe, mint a noradrenalin. Ezek a vegyi anyagok veszély helyzetben, a túlélés biztosítására, védekező állapotba állítják agyunkat, és agyunk a fejlődéstörténetileg régebben kialakult, primitívebb, ősi részét, az agytörzset hozzák működésbe, amely interferál a homloklebeny működésével, és a limbikus rendszer gátlás alá helyezi agyunk munkamemóriájának működését, fizikailag egy bizonyos szűklátókörűséget okozva.⁶² (4-5. ábra)

⁵⁹ Egy kutatásban olyan örökbefogadott 7-11 éves gyerekeket vizsgáltak, akik életük első 3 évét romániai árvaházakban extrém rossz körülmények között (szociális deprivációban, ingerszegény környezetben) töltöttek, majd később angol jómódú, szerető családok örökbe fogadták őket (*Chugani*, 2001). 5-7 évvel a deprivációt követően agyműködésük vizsgálata során azt találták, hogy alulműködnek mindazon területek, amelyek az érzelmi ingerekre adott zsigeri válaszok, valamint a stresszválasz szabályozásában játszanak szerepet (prefrontális kéreg, hippocampus, amygdala stb.). idézi: *Andrek Andrea*: Mindentudó kisbabád, mindentudó magzatod, A korai kötődés kezdete és kontinuitása, ncsszi.hu/download.php?file_id=991, letöltés: 2015. április 2.

⁶⁰ A szakterület aktualitását és jelentőségét mutatja, hogy 2014-novemberében a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Pszichológia Intézete, majd 2015 januárjában az ELTE hirdetett meg „csecsemő-szülő kapcsolatdiagnosztika és konzultáció” illetve „Integrált szülő-csecsemő konzultáció” szakirányú továbbképzési szakot. További információk: <https://btk.ppke.hu/kepzesek/tovabbkepzesek/szakiranyu-tovabbkepzesek/csecsemo-szulo-kapcsolatdiagnosztika-es-konzultacio>, E-mail: letöltés: (2014. december 1.)

⁶¹ Az ingerületátvivő anyagok vagy neurotranszmitterek specializált kémiai hírvivő molekulák, melyek feladata, hogy egyik idegsejttől a másikig, a szinapszison "átúszva" üzenetet szállítsanak. Ilyen például az acetilkolin, dopamin, noradrenalin, szerotonin.

⁶² Ezt a folyamatot figyelhetjük meg a félelemkeltő politikák alkalmazásában, vagy a póker játékban is, vagy amikor valaki nagyon makacsul ragaszkodik valamihez.” Corey Anton, Grand Valley State University, <https://www.youtube.com/watch?v=dbh5l0b2-0o> letöltés: (2014. december 1.)

4-5. ábra: Az agytörzs, a limbikus rendszer és a prefrontális lebeny együttműködése. A=agytörzs vagy hulló agy, az energia bázis, delta hullámok B= limbikus rendszer, érzelmek, hitrendszer théta hullámok; C= neocortex, képzelet, alfa hullámok; homloklebeny, akarat és cselekvés, béta hullámok.

Akiknek az agyműködése, a sok stressz miatt, hosszú ideig van ilyen védekező állapotban, károsodhat a limbikus rendszer és drasztikusan növekedhet az érzelmi ingerlékenység, ami a mentális funkciók veszteségéhez vezethet, ami egyébként már magzat korban is kimutatható.

Tehát a csecsemőnek, mentális és fizikai egészsége, szociális fejlődése, intimitásra, kapcsolatra való képessége és majdani párválasztása szempontjából nélkülözhetetlenül szüksége van a folyamatos anyai jelenlétre, babusgatásra, félelmeinek eloszlatására, szoptatásra, első lépései bizonytalanságának önbizalom ébresztő, biztonságot nyújtó támogatására, amely később felnőtté válásának, az életben szükséges rugalmasságnak, megküzdési stratégiáknak a bázisát fogják jelenteni.

„Amennyiben a spontánul jelentkező késztetések megnyilvánulásait külső erők gátolják, büntetik, vagy ingerszegény a környezet, a gyermek sokat van egyedül, és nincs lehetősége a boldog felfedezés élményeinek átélésére, vagy nem kap megerősítést, visszajelzést, akkor magatartásában és gondolkodásában érzékelhető szociális deficit alakul ki, és olyan viselkedési anomáliákban jelentkezik, mint a szétszórtság, figyelmetlenség, a céltudatosság hiánya, határozatlanság, a magabiztosság hiánya stb. Az, hogy valaki szeret-e tanulni vagy sem, motivált-e új ismeretek szerzésére, vagy sem, attól függ, hogy kisgyermekkorában ki tudott-e alakulni a gondolkodási folyamat motivációs bázisa. A kisgyermekkorban megfigyelhető pszicho-motorikus teljesítménykülönbségek és a tanulási zavarok nagy része is erre vezethető vissza.” (Sziklai,1993,78)

Az interakció meghatározó szerepét a csecsemők fejlődésében Wayne Dennis (1973) bizonyította, amikor egy libanoni árvaház csecsemőinek fejlődését figyelte meg. A csecsemőket röviddel születésük után vitték az intézménybe, és attól kezdve kevés figyelem jutott rájuk. Egy gondozóra 10 gyermek jutott. Ritkán beszéltek a gyermekekkel, hangadásaira nem válaszoltak, ritkán játszottak velük, csak etették, öltöztették, pelenkálták őket. Egész nap hátukon feküdtek, vagy járókában ücsörögtek egy labdával. Az interakció hiánya már az első évben szembetűnő lemaradást okozott fejlődésükben. A kutató azt találta, hogy az értelmi fejlődésük nagyjából fél évvel le volt maradva. Későbbi fejlődésük az interakció minőségétől függően alakult. Akiket örökbe fogadtak, figyelemre méltóan felépültek, és lemaradásuk jelentősen

csökkent. Az intézetben maradtak azonban 16 éves korukra olyan súlyosan visszamaradtak, hogy képtelenek voltak a társadalomban önállóan megélni (Cole-Cole,1997,269).

Az eddig bemutatott fejlődéslélektani és ideglettani kutatások tükrében szeretnénk most elemzés alá vonni **a kisgyermekkorú anya–gyermek kapcsolatok társadalmi feltételrendszerének alakulását.**

A családi szocializáció körülményei, a nők foglalkoztatása⁶³

„Ami elmúlt, elmúlt?”

1880. körül a 15 éven felüli nők mindössze 12 százaléka végzett gazdasági tevékenységet, 88 százalékuk az akkori statisztika szerint vagy „eltartott” volt, vagy a mezőgazdaságban – a családi birtokon – dolgozott és otthoni tevékenységében, a háztartás mellett sokféle kiegészítő tevékenységet végzett: ellátta, nevelte, oktatta gyermekeit.⁶⁴

Az iparosítás kezdeti korszakában Magyarországon (1890-1914) főként a férfiak léptek be a munkaerő piacra. A női munkaerő iránti kereslet alapvetően a cseléd és napszámos munkaterületre volt, amely később a textil iparra, az élelmiszeriparra és a közszolgáltatásokra terjedt ki (tanügy, egészségügy, közigazgatás). A két világháború közötti időszakban a nő igazi hivatásának az anyaságot tekintették, a foglalkoztatás nem volt társadalompolitikai cél (*Hetényi,1936*).

⁶³ A családi szocializáció jellegzetességeit csak a születések számának nézőpontjából vizsgáljuk.

⁶⁴ Az adatokat több forrásból gyűjtöttem össze, azonban ezek gyakran tartalmaznak egymástól eltérő számítási módszereket és adatokat. Előfordulhat ezért, hogy bár pontosan idézek, más forrásokból a részletek másként állhatnak össze. A trendet azonban ez lényegében nem érinti.

6. ábra: a nők foglalkoztatottsága 1945 és 1970 között megduplázódott, és a kötetlenebb időbeosztású mezőgazdaságból és a háztájiból az iparba helyeződött át és ugrásszerűen növekedett.

A helyzet alapvetően 1948 után változott meg. Az extenzív iparosításhoz egyfelől szükség volt az olcsó női munkaerőre, másrészt a „női egyenjogúság” megteremtésének politikai szándéka a női foglalkoztatás gyors bővülését eredményezte. A családon kívül dolgozó nők aránya 1950-ig 18 százalékra emelkedett,⁶⁵ a tevékenység megosztásban elfoglalt szerepük alig változott. (6. ábra) (A számuk 1949. elején sem érte el a felnőtt nők 10 százalékát).⁶⁶

A nők munkába állása abban az időben „társadalmi vívmánynak” számított, mert korábbi kiszolgáltatott helyzetéből önálló keresővé, és ezáltal független gazdasági egység kialakítására tette alkalmassá (Koncz,1985,184).

1950 és 1953 között az iparban foglalkoztatott nők száma majdnem megháromszorozódott (128 ezerről 371 ezerre nőtt) a háztartásbeli nők aránya drasztikusan csökkent: 1949-ben 58,3%, 1983-ra 5,8%. a foglalkoztatott nők aránya ez idő alatt 27,3%-ról 44,2%-ra emelkedett. A nőknek részt kellett vállalniuk a fizetett munkából, miközben a háztartási, családi feladatok nagy része is rájuk hárult, és egyre nehezebbé vált ezek egyeztetése (Nők és férfiak,1985,42-43). Míg korábban a ház körüli munkát végezve feladatait maga osztotta be, és rugalmasan alkalmazkodni tudott az aktuális szükségletekhez, ez az elmenős távoli munkahelyek esetében már nem volt lehetséges.

⁶⁵ Fényes Hajnalka szerint 1900 és 1930 között a hét éven felüli nők 25-30%-a dolgozott”. Fényes Hajnalka: A nemi sajátosságok és különbségek vizsgálata az oktatásban, Debrecen egyetemi kiadó, 2010.

⁶⁶ Fóti János és Lakatos László. 2006. A népesség főbb demográfiai és foglalkoztatási jellemzői, Statisztikai szemle 84, no. 5-6: 470-490., in: Faragó Tamás: Bevezetés a történeti demográfiába, Budapesti Corvinus Egyetem, letöltés: 2014. december 31.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch09s04.html

1948-1980-között több mint 1 millió fővel bővült a női foglalkoztatás, a munkaképes korú nők 82 %-a volt foglalkoztatott (GYES-sel együtt),⁶⁷ és a fejlett piacgazdaságokét messze felülmúlva, elérte a demográfiaiag lehetséges maximumot. A nők foglalkoztatása 1990-ben 20%-al haladta meg az Európai Unió átlagát (Frey, 1999,17–20).

Mit jelentett az újszülöttek számára a nők teljes foglalkoztatása?

„Nagymamám sokszor mesélt a régi időről. Elbeszélései alapján bemutatom, milyen volt gyermeket várni az 1950-es években (Tóth,2015). 1955-ben, édesapám születésekor, a gyermekáldás örömét számos nehézség övezte: a várandós nők egészen a szülés pillanatáig dolgoztak az üzemekben, a gyárakban, sokszor kemény fizikai munkát végezve. Nagymamámat idézve: *“Súlyos vasalkatrészeket emeltünk, cipeltünk. Itt nem néhány kilóról, hanem 10-20-30 kilóról van szó. Emlékszem több asszony is elvetélt a gyárban, sokszor a forró napon dolgoztunk még nagy hassal is. Nem volt más választásunk... Akkor sem volt jobb a helyzet, miután szültünk. Másfél hónap után visszamentünk a gyárba dolgozni, a csecsemőket bölcsődébe vittük, az anyák meg a szünetekben mentek megetetni a gyermekeiket. Tudtuk, hogy ez így természetellenes, de nem volt más választásunk... Nem voltam karrierista nő, - ahogy ma mondanák - akkoriban a nőknek ez kényszer és nem választás kérdése volt. Sokszor értem úgy be a bölcsődébe, hogy a fiam sírt és senki sem ment hozzá. Egy dadára, jobb esetben, 5-6 csecsemő jutott. Szükségleteikről nem tudtak, nem tudhattak gondoskodni. Minden nap, amikor a fiamat ott kellett hagynom, megszakadt a szívem, de nem volt mit tenni. Sajnálom, hogy ezeket az éveket nem tudtam a fiammal tölteni, ezt már senki és semmi nem adja vissza.”*

⁶⁷ Az 1984-es mikrocenzus adatai, KSH 1985.121.o. 155.o.

Az adatok szerint az 1950-es évektől a nők egyre szélesebb rétegei voltak kénytelenek *hat hetes (!) gyermekágyi segély* után munkába állni. Ekkor indult meg a bölcsőde⁶⁸ (és az óvoda) hálózat kifejlesztése, amelynek napos, „hetes” és hónapos formái működtek (*és működnek ma is*).

A „hetes” bölcsőde (óvoda) azt jelentette, hogy a gyermeket hétfőn reggel „leadták” a bölcsődébe és pénteken vitte ’haza’ édesanyja.⁶⁹ A fiatal nőket foglalkoztató munkahelyek mellett tömegesen épültek fel az ötvenes évektől az üzemi bölcsődék, ahol megengedték, hogy az édesanyák négy óránként, „szoptatási idő”-re, a gyermekekhez menjenek.

Ilyen körülmények között a gyermekek fiziológiai ellátása sem történhetett konfliktusok nélkül. A csecsemők egy részének elhelyezését az akkortájt még létező többgenerációs családokban élő nagyszülők⁷⁰ és rokonok tudták megoldani, ám egyre növekvő számban a bölcsődék fogadták be őket. Az akkor tömegesen kialakított, folyamatosan túlszűfolt napos/hetes bölcsődékben⁷¹ el sem tudjuk képzelni, hogy milyen szakértelem, gondoskodás, tárgyi környezet, és szeretetteljes gondoskodás, megértő figyelem juthatott egy-egy hat hetes, vagy fél éves csecsemőre.

Nilvánvalóan nem tud egy gondozó alkalmazkodni 5-6 csecsemőhöz egyszerre. A gyermekek kénytelenek elviselni a körülményeket, a társakat, azok hasonlóképpen kiszolgáltatott és esetenként zavaró, egymást bántalmazó viselkedését, és nincs jelen az anya, aki vigasztalni és megnyugtató, biztonságba tudná ringatni. Nem biztosítható a teljes körű alkalmazkodás, ilyen módon nem a sikeres alkalmazkodási, társas kapcsolódási mintát interiorizálja a csecsemő, hanem egy olyan viselkedést, amely figyelmen kívül hagyja a

⁶⁸ 1938-ban 37 bölcsődében 1 070 kisedet gondoztak. A második világháború után, állami irányítással, üzemek, tanácsok kezdtek bölcsődét kialakítani lakásokból és más intézményekből, például kórházakból. Az intézmények száma 10 év alatt 800 fölé, a beíratott gyermekeké 3.920-ról (1949) 31.970 emelkedett. A hatvanas években a bölcsődések népességen belüli aránya jelentősen növekedett (15%). 1967 után némi csökkenés látható, majd mintegy 50%-os növekedés a bölcsődét igénybe vevők számában és kortársak arányában. KSH: Kisgyermek napközbeni ellátása, 2012, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kisgyermnapkozbeni.pdf> 3.o. 14.o.

⁶⁹ A „hetes” bölcsődében nevelkedett gyermekekről kevés adatunk van, de ma is léteznek. A jogszabályok szerint „az alapfeladatként nyújtott ellátás esetén a gyermek napi gondozási ideje a tizenkét órát nem haladhatja meg. A hetes bölcsődébe csak azokat a gyermekeket lehet felvenni, akiknek az otthonában - a család szociális helyzete, illetve az otthoni körülmények miatt - hét közben nem biztosítható az egészséges testi vagy szellemi fejlődése. A hetes bölcsődékben hetenként legalább 120 órában, bentlakásos formában biztosítják az elhelyezést. Ezt az ellátási formát azonban csak addig lehet igénybe venni, amíg az elhelyezésre okot adó körülmények fennállnak.” http://www.noefon.hu/aloldal.php?page=gyermekek_napkozben

⁷⁰ Ebben az időben a nagyszülőkre még számíthattak a családok.

⁷¹ Egy bölcsődei csoport gyermeklétszáma 2015-ben 12-14 fő, sajátos nevelési igényű gyermek integrálása esetén 10 fő, két bölcsődei szakgondozó (OKJ) képesítésű kisgyermeknevelővel. Nincsenek adataim a csoportlétszámról és a képesítési követelményekről az 1950-es évekből. Balogh Lászlóné-Barbainé Berci Klára-Kovácsné Bárány Ildikó-Nyitrai Ágnes Dr.-Rózsa Judit-Tolnayné Falusi Mária- Vokony Éva: A bölcsődei nevelés-gondozás szakmai szabályai, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 2012, 39.o.

partner igényeit. Megfigyelésekkel is igazolták ennek folyamatnak a működését. Azok a csecsemők, akiknek viselkedésére az édesanyjuk érzékenyen reagált az első év folyamán, nem csak kevesebbet sírtak, de szívesebben tettek eleget a szülők kívánságainak (Bowlby,2009,16).

„...mert zsarnokság van az óvodákban,
az apai tanácsban, az anya mosolyában,
abban, ahogy a gyermek dadog az idegennek,
ahogy, mielőtt súgtál, hátra fordultál...” (Illyés,1950)

Az 1 éves kor alatti bölcsődei gondozás hatását sokan vizsgálták. Jay Belsky (1986,1990) megfigyelései szerint azok a csecsemők, akik heti 20 óránál több időben távol vannak édesanyjuktól, inkább mutatnak bizonytalan kötődési mintát az idegen helyzet tesztben, kevésbé tesznek eleget a felnőttek követelményeinek, és agresszívbabak kortársaikkal szemben. A bölcsődei gondozás azonban sokféle lehet. A kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy egészen eltérő eredményeket hordozhat egy olyan bölcsődei neveltetés, ahol minőségi interakció várja a gyermeket, és egy olyan, ahol a gondozás a magára hagyást és a pusztá fizikai ellátást jelenti. Nagyon jelentős kérdéstről van szó, hiszen ennek a kérdésnek a kezelése mindenkit érint. Az egész társadalom érdeke, hogy a gyermekek érzelmileg stabil és szociabilis személyiséggé váljanak, miközben sokan a gazdasági nyomás miatt kényszerhelyben vannak, és nem maradhatnak otthon gyermekeikkel.⁷²

A kutatások azt igazolják, hogy egy deprivált körülmények között nevelkedett csecsemő útja sincs végérvényesen meghatározva, bár nehezebb a biztonságosan kötődő társaknál. Az elszigeteltségből való kijutás után azok, akiknek sikerül bekerülni egy folyamatosan támogató interaktív és szeretetteljes új csoportba, be tudták hozni lemaradásukat, és fel tudták dolgozni traumáikat (Cole-Cole,1997,281).

Ehhez arra volt szükség, hogy egy összehangolt terápiás környezetet teremtsenek, amely érzékenyen képes reagálni a gyermekek és fiatalok, vagy akár felnőttek interaktív szükségleteire. Ha azonban hagyjuk, hogy a sérült személyiség maga küzdjön meg élethelyzetével, arra arra számíthatunk, hogy megoldásai - akár önmagával, akár társaival szembefordulva -, esetleg ki is léphetnek társadalom elfogadottsági zónájából (Cole-Cole,1997,282).

Ahogy a 7. ábrán látjuk, 1954-től kezd zuhanni a gyermekszületések száma. 9 év múlva (1963) már 100 ezer gyermekkel kevesebben születik, 22 ezerrel kevesebb, mint a II. Világháború évében, 1945-ben!

Az erőszakos munkába állítás mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül az erre az időszakra jellemző internálásokat, a beszolgáltatásokat, a besúgó hálózat kialakítását, a faluközösségekből a városokba terelt tömegek életmód átalakulását, a családok szétszakítását, és a proletárdiktatúra más, fegyveres erőszakkal levezényelt társadalom romboló törekvéseit, amelyek a gyermekvállalást külön (is) megterhelték. Az 1956-os forradalom után kivándoroltak tízezrei⁷³ is, nagyobb részt, a szülőképes fiatal korosztályt tizedelték.

A zuhanás megállása az 1963-as konszolidációhoz tűnik köthetőnek, amit pár év stagnálás követ. A fordulat a GYES bevezetésével indul (10-13 gyermekkel születik több), amit 1969. körül a Babyboom, (nálunk a Ratkó) nemzedék szülőkorba lépése (1973) erősít föl.

⁷² Az eredményeket más kutatók vizsgálatai is alátámasztották: Peter Brglow, Brian Vaughn, Nancy Molitor (1987), idézi: Michael Cole-Sheila R. Cole: Fejlődéslélektan, Osiris, Budapest, 1997, 270.o.

⁷³ 1956-57-ben 163 106 fő vándorolt ki, in: Szász Ferenc: Adatok a magyar kivándorlás történetéhez 1945-1989, in: Valuch Tibor (szerk): Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig, Budapest, Osiris, 2004, 145-155.o.

7. ábra: a nők munkába állítása, a teljes foglalkoztatottság kiterjesztésének hatása a gyermekszületésre

Vajon mit élhetett át az 1950-1970 között született nemzedék, a kapcsolatokra legérzékenyebb csecsemő korában, amikor 6 hetes korától napos/hetes bölcsődékbe került? Biztonságot, együttérzést, örömet, fontosság élményt, nélkülözhetetlenséget és bizalmat? Vagy inkább félelmet, elhagyatottságot, csalódást, kitzasztottságot, magányosságot, magára maradást, bizalmatlanságot, cserben hagyást, csak átmenetileg beteljesülő vágyat és frusztrációk tömegét? Milyen sérülések, károsodások történhettek az agyában, neurológiai szinten?

Az adatok inkább azt valószínűsítik, hogy ez a nemzedék ⁷⁴, (nevezzük őket 'csalódott, vágyakozó' generációnak), *tömeges méretekben szenvedhetett el személyiség sérülést*, az erőszakosan megszakított anya-gyermek kapcsolatok miatt. Jelentős részének közös élménybázisa az „anyátlanság”, az intimitáshiány, a meghitt családi együttlétek nélkülozése, a szoros kapcsolatokra való képesség hiánya, amelyek a tartós és boldog házassághoz, az utódvállaláshoz egyaránt fontos, nélkülözhetetlen feltételek ⁷⁵, amelyeknek hatása még sokáig fog tovább gyűrüzni társadalmunkban.

Ennek a nemzedéknek, mint a későbbieknek is, az óvodát követően az iskolákban folyt a „másodlagos” iskolai szocializációja, amit a tanulmány második részében fogunk elemezni.

Konklúzió

Vizsgálatunk az egy évszázada óta tartó, a második világháború után felerősödő, Európában kiemelkedően súlyos, népességfogyás okait a fiatal generációk szocializációs folyamatának történeti alakulásában keresi.

⁷⁴ 1950 és 1967 között született

⁷⁵ Egy friss felmérés szerint a házassághoz a legfontosabb tényezők a fiatalok szerint azok, melyek a „kapcsolat harmóniájához kapcsolódnak: megbízhatóság, szerelem, kölcsönös megbecsülés, jó szexuális kapcsolat és hasonló gondolkodás. Ezt a házasságpartí nőknek és férfiaknak is több mint 90 százaléka fontosnak tartja.” Székely Levente: Magyar Ifjúság 2012, 2013 Kutatópont, Budapest, Letöltés 2014. szeptember 17. 70.o. http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar>Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf, Ha ezt a kutatási eredményt összevetjük a majomcsemeték izolációs kísérletében olvasottakkal, megerősíteni tűnik a szociális viselkedés csecsemőkori elsátításának deficitjét.

Tanulmányunk első részében bemutatjuk a népmozgalmi adatokat, narratívákat és a beavatkozási kísérletek szerény eredményeit, majd a kisgyermekkori szocializáció elméleteinek segítségével (kötődés-elmélet) az optimális illetve a kóros folyamatokat.

Ezt követően feltárjuk az 1950-1970 között lezajlott, a nők teljes körű foglalkoztatását megcélzó politika hatását a felnövekvő generációk kapcsolódási, utódgondozási képességeinek alakulására.

Tanulmányunk második részében az iskolai szocializáció folyamatait fogjuk elemezni több évtizedes visszatekintéssel, hogy megtaláljuk a rendkívül súlyos népesedési krízishez vezető rejtett folyamatok másik összetevő csoportját, és a megoldás irányaira javaslatot tehessünk.

Szakirodalom

- Andorka Rudolf (2001): *Gyermek, család, történelem*, Századvég, Budapest
- Athene: *Theory of Everything*, Edited, Directed & Narrated by Reese Leysen, Based on research by Chiren Boumaaza, Full soundtrack coming soon at, <http://www.ProfessorKliq.com>, <https://www.youtube.com/watch?v=dbh5l0b2-0o>, letöltés: 2015. április 2.
- Bukodi Erzsébet (2004): *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik?* Századvég, Budapest
- Cole, Michael – Cole, Sheila R. (1997): *Fejlődéslélektan*, Osiris, Budapest
- Cseh-Szombathy László (1999): *A reprodukció változó keretei*, Századvég, Budapest
- Dukay-Szabó Szilvia-Ádám Szilvia-Susánszky Anna-Györffy Zsuzsa (2013): *Gyermekvállalás fiatal fenőttek körében: vágyak kontra tények*, in: Szántó Zsuzsa-Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*, Semmelweis, Budapest
- Faragó Tamás (2011): *Bevezetés a történeti demográfiába*, Budapest, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch04s02.html, letöltés: 2015. január 4.
- Frey Magda (1999): *Nők a munkaerőpiacon*. In: Pongrácz, T., Tóth, I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, Társ, Budapest
- Hetényi Gyula (1920): *A nőkérdés*, Szociális Missziótársulat Bizománya, Budapest
- Illyés Gyula (1950): *Egy mondat a zsarnokságról*
- John Bowlby (2009): *A biztos bázis, a kötődésemélet klinikai alkalmazásai*, Animula, Budapest
- József Attila: *Mama* http://www.jomagam.hu/versek/jozsef_attila_mama.htm
- Kapitány Balázs (2008): *A „GYED-hatás”, Az 1985. és 1996. közötti családtámogatási rendszer termékenységre gyakorolt hatása*, Demográfia, 51. évf. 1. szám
- Koncz Katalin (1985): *A nők bővülő foglalkoztatását kísérő feminizálódás jelensége és történelmi folyamata*, In: *Nők és férfiak*, Magyar Nők Országos Tanácsa, Kossuth
- Központi Statisztikai Hivatal (2012): *Magyarország 2011*, Budapest, <http://www.piackutatasok.hu/2013/07/ksh-nepesseg-szama-europaban-2.html>, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2011.pdf>, Letöltés: (2014. December 1.)
- Láng András (2008): *A kötődésemélet alkalmazhatósága a nevelés-oktatási folyamatban*, Képzés és gyakorlat/1,
- Larose, Simon-Bernier, Annie-Tarabulsy, George M. (2005): *Attachment State of Mind, Learning Dispositions, and Academic Performance During the College Transition*, *Developmental Psychology*/1. 280-289.
- Magyar Katolikus Püspöki Kar (1999): *A boldogabb családokért*, körlevél a hívekhez és minden jóakarátú emberhez a házasságról és a családról Magyarországon, Budapest, <http://www.katolikus.hu/csalad.html>, letöltés: 2015. március 3.;
- Magyar Nők Országos Tanácsa (1985): *Nők és férfiak*, Kossuth, 1985.

- Németh Sándor: *Megmenthető-e a civilizáció alappillére, a házasság?* <http://www.hit.hu/irasok/megmenthető-e-civilizacio-alappillere-hazassag>, letöltés: 2015. március 3.
- Németh Zsolt (2013): *Búcsúkeringő?* Konferencia előadás, 2013. szeptember 6., Új város online, <http://ujvaros.eu/post/12382>
- Pongrácz Tiborné (2011), (szerk): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 2011/1.,
- Pram, Katharina-Spitzer, Mamfred prof. Ulm: <https://www.youtube.com/watch?v=kOzEI1-SQmw> letöltés: 2014. december 1.
- Ranschburg Jenő (1993): *Szeretet, erkölcs, autonómia*, Integra-Projekt Kft., Budapest
- Rusznyák Gyula (1936): *A nő a modern társadalomban*, Szent István Társulat, Budapest
- S.Molnár Edit (2011): *A közvélemény gyermekszám-preferenciáinak alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben*, in: Pongrácz Tiborné (szerk): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 2011/1.,
- Somlai Péter (1997): *Szocializáció*, Corvina
- Spéder Zsolt-Kapitány Balázs (2007): *Gyermekek: vágyak és tények*, Budapest, KSH, 1
- Szalma I-Takács J (2012): *A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon*, Demográfia, 1:44-68,
- Sziklai László Péter (1993): *Humanisztikus Kooperatív Tanulás*. ÚPSZ/12.
- Tóth Alexandra (2015): *Anyának lenni az 1950-es években*, interjú, kézirat.
- Tóth Olga (1999): *Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban*. In: Pongrácz, T., Tóth, I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Társi, 53–58.